

Goed voorbeeld doet goed volgen?

In het kader van haar master Onderwijspedagogiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam schreef Hanneke van Dalen-Preuter een scriptie over 'De voorbeeldfunctie van de leraar voor de morele identiteitsontwikkeling van leerlingen', in samenwerking met het lectoraat Christelijk Leraarschap, Driestar Educatief.

Het probleem

Leraren zijn belangrijke (bege)leiders op de levensweg van kinderen en jongeren. Zij leren hun de Nederlandse taal beheersen en wiskundige berekeningen maken, maar dat niet alleen. Veel leraren willen graag méér dan dat. Het behoort doorgaans tot hun idealen om leerlingen moreel te vormen, om hun normen en waarden bij te brengen. En dat is hard nodig! De maatschappij verandert zo snel dat een vaste set met morele handvatten niet toereikend is. Er zijn burgers nodig die moreel gevormd zijn, die in nieuwe situaties zelfstandig verantwoorde morele keuzes kunnen maken en daarop reflecteren.

Bijna alle leraren gaan ervan uit dat zij in die morele vorming een belangrijke voorbeeldfunctie vervullen, dat jongeren zich met hen kunnen identificeren (Klaassen 2012). Ze verwachten ook dat de kinderen en jongeren hun voorbeeldgedrag in meer of mindere mate overnemen. Uit onderzoek blijkt echter iets heel anders. Jongeren blijken veel eerder mensen die dichter bij

hen staan als voorbeeld te beschouwen, zoals familieleden en vrienden (o.a. Yancey 2011). Leraren worden in dit onderzoek nauwelijks als belangrijk voorbeeld aangemerkt. Maar welk effect heeft het voorbeeldgedrag van de leraar dan eigenlijk nog? Doet goed voorbeeld wel goed volgen? Hoe zit het nu precies met die voorbeeldfunctie?

Om te ontdekken óf het voorbeeldgedrag van de leraar invloed heeft op leerlingen en hóe, moeten we bij de leerlingen zelf beginnen. Wat zeggen zij over de voorbeeldfunctie van de leraar? In hoeverre heeft het gedrag van vroegere leraren hen gevormd?

In mijn onderzoek heb ik zestig studenten van 18 tot 25 jaar bevraagd door middel van een enquête. Vier van deze studenten zijn ook geïnterviewd. In de enquête en in de interviews keken zij terug naar de leraren in hun basis- en middelbare schooltijd. Van de leraar die voor hen het meest een voorbeeld is geweest, beschreven zij de morele eigenschappen die zij in hem of haar bewonderden, bijvoorbeeld

vriendelijkheid of wijsheid. Ook beschreven zij de situatie waarin deze 'succesvolle' overname van normen en waarden plaatsvond. Wat deed de leraar bijvoorbeeld? Gaf hij of zij veel complimenten? Hoeveel tijd brachten ze met hem of haar door? Deze informatie is een eerste stap in de ontdekking van het 'geheim' van de voorbeeldfunctie, en ook hoe leraren die mogelijk kunnen verbeteren.

Wat leerlingen zeggen

Leraren blijken hun voorbeeldgedrag niet voor niets te laten zien. Bijna driekwart van de respondenten heeft naar eigen zeggen een of meer leraren als rolmodel beschouwd. In de meeste gevallen had het voorbeeldgedrag van de leraar volgens de respondent een aanwijsbare invloed op zijn of haar ontwikkeling. Deze invloed was vaak bewustwording.

Jarne (23)* werd zich bijvoorbeeld door het behulpzame voorbeeldgedrag van zijn leraar ervan bewust dat behulpzaamheid een fijne en belangrijke eigenschap is. Hij probeert het nu ook zelf in de praktijk te brengen. En Inge (19) merkte op: 'Door de omgang met deze leraar ben ik serieuzer na gaan denken over dingen.' Ook bij Loïs (21) heeft het voorbeeldgedrag van de leraar effect gehad: 'Ik probeer zelf ook anderen te helpen en een luisterend oor te bieden.'

Leraren lijken dus zeker een voorbeeldfunctie te kunnen vervullen, ze houden kinderen en jongeren een spiegel voor. Maar hoe hun invloed zich verhoudt tot de invloed die andere rolmodellen op jongeren hebben, is nog niet duidelijk.

'Wijsheid' en 'vriendelijkheid' zijn morele eigenschappen waar leraren volgens de respondenten het meest een voorbeeld in zijn. Leraren vinden wijsheid zelf ook een belangrijke karaktereigenschap of deugd (Van Oudenhoven, Blank, Leemhuis, Pomp & Sluis 2008). Het valt te verwachten dat zij deze eigenschap daarom ook vaak proberen uit te dragen. Zo kunnen leerlingen het ook eerder tot voorbeeld nemen. Opvallend was dat leerlingen ook vaak 'behulpzaamheid' bewonderden, terwijl leraren dat doorgaans niet zo'n belangrijke deugd vinden. Dit geldt ook voor de eigenschap 'eerlijkheid'. In het helpen en in het eerlijke behandelen van leerlingen kunnen leraren dus ook een voorbeeld zijn!

Ingrediënten voor een succesvolle voorbeeldfunctie

Leraren willen graag een voorbeeld zijn voor hun leerlingen. Maar hoe doe je dat nu? Wat zagen de leerlingen uit dit onderzoek precies bij de leraren die met hun gedrag een indruk hebben achtergelaten in het leven van leerlingen? Waardoor waren deze leraren zo 'succesvol'?

De bepalende factor hierbij lijkt de *relatiekwaliteit* tussen leraar en leerling te zijn. In meer dan driekwart van de gevallen waarin de leraar een belangrijk voorbeeld was, was er ook sprake van een goede relatie. Het gaat dus om 'sociale nabijheid', wat ook al uit eerdere onderzoeken de spil van identificatieprocessen in gezinnen en vriendengroepen bleek te zijn (o.a. Bucher 1998; Schachter & Ventura 2008). Het 'sociaal dichtbij staan' lijkt dus ook op school cruciaal te zijn. ▷

Leerlingen zijn vaker onder de indruk van leraren die niet alleen experts zijn in hun vak, maar ook geïnteresseerd zijn in hun leerlingen, met hen meeleven en zichzelf als mens aan hen laten zien (zie ook Sanderse 2013, 33). De respondenten onderstrepen dit, zoals bijvoorbeeld Rutger (25), die over zijn leraar opmerkt: ‘Hij nam tijd voor iedereen’. En Steven (21): ‘Deze leraar wist altijd het beste uit iedereen te halen.’

Sociale nabijheid lijkt vooral in te houden dat leraar en leerling elkaar goed leren kennen (zie ook Bucher 1998). Daarbij gaat het meer om de kwaliteit van het contact dan om de kwantiteit. Femke (21) had bijvoorbeeld geen rolmodel op school omdat zij haar leraren te weinig heeft leren kennen: ‘Sociale interacties en zo, het blijft best beperkt eigenlijk. Misschien heb ik ook gewoon te weinig van de docenten gezien om er een voorbeeld aan te hebben.’

Juist dat ‘zien’ was in alle gevallen van succesvolle identificatie de weg waarlangs de voorbeeldeigenschappen door de leerling werden opgemerkt. Het lijkt daarom in de eerste plaats te gaan om de grondhouding van de leraar zoals die blijkt uit het gedrag, en niet zozeer om wat hij zegt of onderwijst over bijvoorbeeld ‘betrouwbaarheid’ of ‘respect’.

Aanbevelingen voor de praktijk

Omdat de persoon van de leraar in het onderwijs steeds meer centraal komt te staan, is het van belang te reflecteren op de eigen voorbeeldfunctie. Bijna alle leraren gaan ervan uit dat zij zo’n rol vervullen, maar dat is volgens de leerlingen niet altijd het geval.

Allereerst kan het voor de leraar behulpzaam zijn om te reflecteren op de eigen identiteit en idealen. Wie ben ik, wat vind ik belangrijk en wat laat ik daarvan zien voor de klas? En in hoeverre komen deze zaken overeen?

Wijsheid was bijvoorbeeld een eigenschap die leraren belangrijk vinden, en die eigenschap werd ook vaak door leerlingen opgemerkt en gewaardeerd. Het is denkbaar dat daar een verband tussen zit. De voorbeeldrol werkt pas wanneer de idealen verankerd zijn in de persoon van de leraar. Voortdurende ontwikkeling en versterking van die verankering – het volgen van idealen die kunnen leiden tot een volheid van leven – zal daarom een positieve invloed hebben op wat de leraar laat zien voor de klas. En daarmee ook op wat leerlingen waarnemen en tot voorbeeld kunnen nemen.

Ten tweede komt uit het onderzoek naar voren dat hoe duidelijker de eigenschappen en waarden van de leraar naar voren komen in zijn of haar gedrag, hoe meer kans er is op identificatie. Voor de identiteitsontwikkeling van leerlingen is het van essentieel belang dat leraren niet alleen vakexperts zijn, maar dat zij ook hun eigen identiteit laten zien. Leraren moeten zich hiervan bewust worden en ook leren om zichzelf te laten zien.

Daarvoor is allereerst op verschillende niveaus bezinning nodig op het leraarschap. Welke aspecten krijgen de nadruk in opleidingen, gesprekkencycli en persoonlijke reflectie? Alleen het vak of ook de persoon van de leraar? In de tweede plaats zijn binnen en buiten de school rolmodellen nodig om

leraren zelf te inspireren: collega’s, coaches of schoolleiding die het voortouw nemen in het laten zien van zichzelf. Deze weg biedt niet alleen leerlingen maar ook leraren mogelijkheden tot ontwikkeling.

Ten derde is het van belang om als leraar sociale nabijheid te realiseren en daadwerkelijk present te zijn. Dit betekent dat de leraar niet alleen lesgeeft, maar ook persoonlijke interesse toont, aandacht heeft en betrokken is. Het is dus belangrijk om te investeren in het leren kennen van elkaar. Leerlingen waarderen dit en nemen deze leraren dan ook eerder tot voorbeeld.

Voor het onderwijs van de toekomst, waarin persoonsvorming steeds meer een centrale rol krijgt, is het fundamenteel voor de morele ontwikkeling van leerlingen om dit aspect niet uit het oog te verliezen. Alleen op die manier ontstaat er ruimte om leerlingen richting te geven voor later. In de voorbeeldfunctie van leraren kan zich hun leiderschap tonen, waarbij de buitenkant (gedrag, houding) moet overeenstemmen met binnenkant (idealen, overtuigingen). Dat is voor leraren niet anders dan voor schoolleiders. ◁

**De namen van de respondenten in dit artikel zijn gefingeerd.*

Literatuur

- Bucher, A. (1998). The Influence of Models in Forming Moral Identity. *International Journal of Educational Research*, 27(7), 619-627.
- Klaassen, C. (2012). *De pedagogische voorbeeldfunctie van de leerkracht*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Oudenhoven, J.P. van, Blank, A., Leemhuis, F., Pomp, M. & Sluis, A.F. (2008). *Nederland deugt*. Assen: Van Gorcum.
- Sanderse, W. (2013). The meaning of role modelling in moral and character education. *Journal of Moral Education*, 42(1), 28-42.
- Schachter, E.P. & Ventura, J.J. (2008). Identity agents: Parents as active and reflective participants in their children’s identity formation. *Journal of Research on Adolescence*, 18, 449-476.
- Timmerman, G. (2009). Teacher educators modelling their teachers? *European Journal of Teacher Education*, 32(3), 225-238.
- Yancy, A.K., Siegel, J.M. & McDaniel, K.L. (2002). Role models, ethnic identity and health-risk behaviours in urban adolescents. *Archives of Pediatrics Adolescent Medicine*, 156, 55-61.
- Yancy, A.K., Grant, D., Kurosky, S., Kravitz-Wirtz, N. & Mistry, R. (2011). Role modelling, risk and resilience in California adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 48(1), 36-43.

*Hanneke van Dalen-Preuter heeft aan de academische pabo in Utrecht gestudeerd en volgde daarna een master Onderwijspedagogiek aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zij is werkzaam in het basisonderwijs.
hanneke_preuter@hotmail.com*